

✎ IRENA ŠTAUDOHAR
📷 JOŽE SUHADOLNIK

Osvobodilna fronta je upor začela takoj

Prva stvar, ki jo zagledamo, ko vstopimo na razstavo, je stol, nad njim je projiciran portret lepe mlade ženske Vide Pregarc, ki bila delavka v Saturnusu.

Med vojno so Saturnusu rekli kar rdeča trdnjava, saj je bilo tam delavstvo zelo politično angažirano in zavedno. Veliko je bilo ilegalne dejavnosti. Vido Pregarc, ki je bila takrat stara komaj dvaindvajset let, so Italijani, ker so pri njej našli *Slovenski poročevalec* in drugo ilegalno literaturo, zaprli, zasliševali in jo kar za tovarniškim zidom posadili na stol in ustrelili.

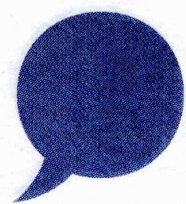
To je na neki način intonacija razstave, ki prča o tem, da je vojna ultimativno nasilje, stanje nasilja, ki ne more nikogar pustiti neprizadetega.

Pojdiva čisto na začetek. Italijani so okupirali Ljubljano. Kako je potekala ta okupacija?

Nekaj časa od 6. do 11. aprila je bilo še vse nejasno. Ljubljancani niso vedeli, katera vojska bo prišla v mesto, kakšen bo njen odnos do

prebivalstva, kaj bo z mobiliziranimi moškimi ... Tudi tega, kako bo s preskrbo s hrano, niso vedeli, zato so ljudje ropali vojaška skladišča in živilske vagone na glavni železniški postaji.

Župan Juro Adlešič je pričakal Italijane pri Viški cerkvi in jim je simbolično izročil ključe mesta. V podobnem duhu jih je pričakal tudi ban Marko Natlačen, ki je vodil Narodni svet za Slovenijo. Prenos oblasti je bil miren in brez odpora. Na Ljubljanskem gradu, kjer je bila obešena bela zastava, se je kmalu pojavila zastava kraljevine Italije. General Federico Romero je izdal odredbo in dal s plakati polepiti mesto, da je obvestil meščane o zasedbi ter prevzemu vojaške in civilne oblasti. Zagotovil je spoštovanje lastnine ter »šeg in navad« v mestu, a pod pogojem, da prebivalci ne bodo napadali ali žalili italijanske vojske. Župan Adlešič je ostal na svojem položaju, vendar je mesto dobilo italijanskega podžupana. Tudi vse drugo uradništvo je ostalo na svojih mestih, na oddelke so

V Mestnem muzeju Ljubljana je odprta razstava 1495 dni – Ljubljana med drugo svetovno vojno. Na obiskovalca naredi poseben vtis, ker je to zgodba o različnih posameznikih. Po razstavi me je popeljal njen avtor, zgodovinar Blaž Vurnik, in za trenutek se mi je zdelo – razstava je tudi izjemno postavljena –, da sem se preselila tja – v okupirano Ljubljano. Živimo v časih, ko so zgodbe in dejstva tistih časov posebno pomembni.

prišli italijanski svetovalci oziroma šefi. Čisto drugače je bilo na Štajerskem in Gorenjskem, ki so ju Nemci okupirali veliko bolj nasilno. Ljubljanci so lahko 20. septembra 1941 kar iz središča mesta z grozo zrlili proti goreči Rašici, ki so jo požgali in je bila na nemški strani Save, že poleti tistega leta so se poslavljali od gorenjskih izgnancev, ki so jih z vlakom prek Ljubljane vozili v Srbijo. V Ljubljano je kot kraljevi komisar prišel Emilio Grazioli, fašistični funkcionar iz Trsta, ki se je najprej srečal z banom Natlačnom v palači, ta je potem postala sedež njegovega komisariata, nekaj dni kasneje se je srečal tudi s škofom Rožmanom. (Stojiva pred fotografijo sosveta Ljubljanske pokrajine, ki ga je 8. junija 1941 sprejel Mussolini.) Na razstavi ni veliko fotografij, saj gre za znane podobe, ki sem se jim želel izogniti. Bolj smo hoteli predstaviti stvari, ki niso tako znane in jih še nismo predstavili. V ospredju so zato posamezniki in njihove zgodbe. Menim, da vizualni

moment včasih ukrade preveč pozornosti. A ta fotografija je zelo povedna in se ji je težko izogniti. Šlo je za poklonitveni obisk pri Mussoliniju, ki je minil ob obilici ponižujočih izjav, ki so jih bili prisiljeni izrekati člani slovenskega sosveta. Ta je bil sestavljen iz slovenskih politikov in gospodarstvenikov in naj bi predstavljal obliko pomoči Italijanom pri vladanju. Bili naj bi nekakšno svetovalno telo, ki pa ga je Grazioli uporabljal predvsem zato, da je prek njih grozil prebivalcem, še posebej takrat, ko se je pojavil odpor. Sosvet je bil zaradi sodelovanja z italijanskimi okupacijskimi silami kmalu tarča kritik, ki so se okrepile, ko so začeli italijanski okupatorji zaradi različnih partizanskih akcij zapirati ljudi. Natlačen je takrat iz sosveta izstopil, a ga je sodelovanje v sosvetu in pri organiziranju predvojnih političnih sil stalo življenje. Vos – Varnostno-obveščevalna služba OF je organizirala njegovo likvidacijo. 13. oktobra 1942 ga je ustrelil Franc Stadler – Pepe, ki je na njegov dom prišel oblečen v duhovnika. Člani sosveta so že nekaj časa prej dobivali grozilna pisma, tako da Natlačen sploh ni več odhajal od doma. Italijansko maščevanje za ta umor je bila ustrelitev štirindvajsetih talcev pred njegovo hišo. Podobno so Italijani ravnali ob drugih atentatih Vosa. Tudi župan Adlešič je hotel odstopiti, a ga Italijani niso uslišali. Večkrat je podal prošnjo za odstop. Ko je končno odstopil, je župan postal Leon Rupnik, Adlešič pa se je umaknil na jug Italije in ni več imel stikov z domovino. Po vojni je emigriral v Ameriko, kjer je živel kot delavec na kmetiji v Kansasu. V domačo Belo krajino se je vrnil nekaj let pred smrtjo v šestdesetih letih. Zares zanimiva oseba je bil, del predvojne ljubljanske elite, kot župan nesporno zaslužen za modernizacijo mesta, bil je tudi velik zagovornik Plečnikovih projektov v času, ko je nastajala Plečnikova Ljubljana. Člane sosveta so takoj po osvoboditvi na sodišču slovenske narodne časti v Ljubljani obsodili na prisilno delo in zaplembo premoženja, a so bili pozneje pomiloščeni, zaplemba premoženja pa je ostala.

Odpor proti okupatorju je torej obstajal takoj po zasedbi Ljubljanske pokrajine ...

Da, potekal je po več linijah. Ena je bila tista, ki jo zelo dobro poznamo, to je Osvobodilna fronta, drugo linijo je predstavljala predvojna legalna politika, v okviru katere so nastajale legije – sokolska legija, slovenska legija, narodna legija. Niso se pripravljali na oboroženi upor, ampak so delovali bolj kot obveščevalna skupnost, ki se je povezovala z vlado v begunstvu in prek njih z obveščevalnimi službami. Skupna značilnost teh skupin je bila, da so oboroženi upor načrtovali šele, ko bo šlo okupatorju zelo slabo in bodo

zavezniki že na poti. Osvobodilna fronta pa je upor začela takoj.

Na razstavi lahko vidimo tudi poslovilno pismo nekdanjega ljubljanskega župana Ivana Hribarja.

Skoraj devetdesetletni Hribar, ki je svoje več kot polstoletno politično delovanje posvetil krepitevi slovenskega značaja Ljubljane, povezovanja slovanskega sveta in vzpostavljanju južnoslovanske države, je s prihodom okupatorja izgubil vse, kar je soustvarjal, zato je globoko razočaran zaradi okupacije 18. aprila 1941 ženi in hčerki napisal poslovilno pismo in zabredel v Ljubljano. Seveda je bilo to tudi, ali pa morda celo predvsem, demonstrativno dejanje. To poslovilno pismo je poleg omenjenega stola, na katerem je umrla Vida Pregarc, drugo simbolno dejanje začetka te razstave, ki priča o tem, kako je vojna kruto vplivala na življenje ljudi.

(Berem konec Hribarjevega pisma: »Genij slovenstva še živi in trdno vero imam, da tega izdajstva ne bo pustil nekaznovanega. Moja visoka starost pa mi ne daje upanja, da se tega dočakam. Zato se strnem z vesoljstvom, čigar neizrekljivo mal delec sem ...«)

V prvi sobi so razstavljene tudi fotografije, ki pričajo o tem, kako je življenje v Ljubljani potekalo naprej, a le navidezno. Kaj prikazujejo?

Predstavljamo manjši izbor fotografij Mirana Pavlina, ki je kot fotograf delal za Jutro in tudi mnoge druge časopise in revije. Muzej hrani več kot tisoč štiristo njegovih fotografij. Tu so na primer posnetki slavnega tenorista Beniamina Giglia, ki je prišel v Ljubljano z ansamblom Rimske opere in je nastopil v ljubljanski Operi in predstavah Traviata in Madama Butterfly. Zapel je tudi na Kongresnem trgu, kjer ga je pričakalo več kot tisoč štiristo ljudi. Italijani so poskrbeli, da so v kinodvoranah vrteli italijanske filme, organizirali so tudi lutkovne predstave za otroke, ki so gostovale po vsej Ljubljanski pokrajini. Vojaška godba je tedensko nastopala pred Narodno galerijo. Svojo moč pa so razkazovali na vojaških paradah. Ljudje so se vpisovali tudi v fašistične organizacije, kar je

Na razstavi si želimo prikazati dva radikalno različna svetova: enega, ki daje privid normalnosti, in drugega, ki je bil poln nasilja in ustrahovanja.

bilo za marsikoga eksistencialnega pomena, za italijanske okupacijske oblasti pa predmet prestiža. Ljubljana je postala mesto dvojezičnosti – italijanske in slovenske. Na razstavi si želimo prikazati dva radikalno različna svetova – enega, ki daje privid normalnosti, in drugega, ki je bil poln nasilja in ustrahovanja.

Kaj pa slovenska gledališča? So še vedno delovala?

Gledališča so ustvarjala normalno. A že leta 1941 je OF razglasil kulturni molk, vendar so bili mnogi umetniki eksistencialno odvisni od predstav, zato so njihove nastope v predstavah dopuščali. Kulturni molk se je radikalno zaostрил v času Rupnikove uprave, ki je po nemškem zgledu zelo intenzivno za svojo propagando uporabljala prav kulturo.

Razstava je polna dokumentov o propagandi. Veliko je tudi razglasov o različnih prepovedih. Kakšne so bile?

Vse plakate, ki so na razstavi, smo nalepili na oglasne stebričke, tako kot so bili obešeni med vojno, saj so bili del javnega prostora. Že aprila 1941 so oblasti prav s pomočjo takšnih plakatov opozorile prebivalce, da bodo kaznovani, če se bo pojavil upor. Ena od takšnih prepovedi je na primer prepoved vožnje z biciklom, saj so jih za hitre akcije uporabljali člani Vosa. A ljudje so potem na svoje kolo namestili še eno kolo, in tako je nastal tricikel, ki ni bil prepovedan. Italijani so morali izdati še eno prepoved, ki je izšla v uradnem listu, v kateri so prepovedali tudi tricikle in vsa druga podobna vozila. Tukaj se zelo dobro vidi razlika med italijansko in nemško oblastjo, Nemci takšnega kršenja prepovedi ne bi dopuščali.

Na zemljevidu, ki ga vidiva in je prav tako del razstavnega prostora, lahko vidimo, da so Italijani spremenjili tudi imena ulic. Aleksandrova ulica je postala Ulica 3. maja, današnja Tomšičeva je bila Puccinijeva, Cesto 29. oktobra – datum nastanka države SHS – so spremenili v Rimsko cesto, ki je ostala do danes. Spremenili so imena kar petintridesetih ulicam in nekatere so italijansko ime nosile do leta 1948. (Prideva do sobe, ki govori o odporu. Predmeti, v katerih so prenašali ilegalno pošto, radio, izvodi Slovenskega poročevalca ...)

Pri organizaciji odpora je pomembno, da so komunisti imeli ilegalno infrastrukturo v mestu že dvajset let, saj so bili prepovedana organizacija. Imeli so ilegalne tiskarne, delavnice za infrastrukturo, ki so bile sicer v legalnih delavnicah ... Kljub vojni in skupnemu cilju te infrastrukture niso vedno hoteli deliti s partnerji iz OF. V tem in še v marsikaterem pogledu so tudi v odnosu do drugih skupin v OF ohranjali ekskluzivnost. Razstavljen je del radia, ki ga hranimo v muzeju. Radijski spreje-

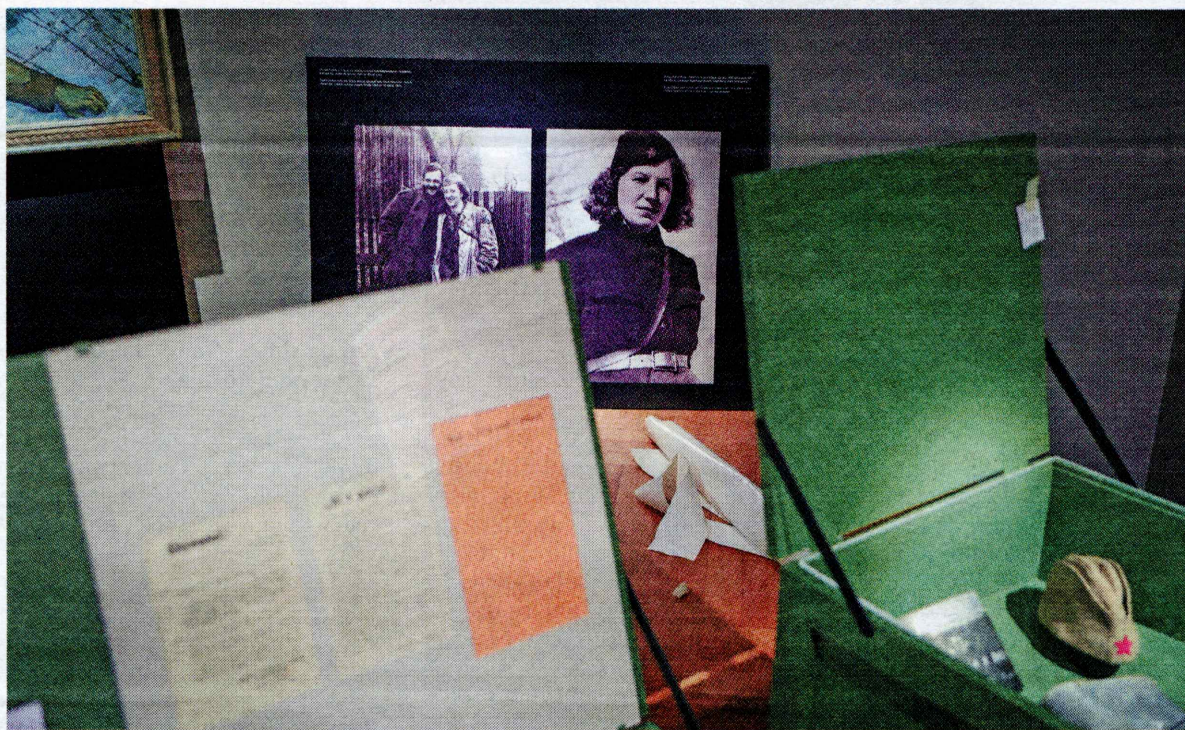
Blaž Vurnik

Od leta 1997 opravlja delo kustosa za novejšo zgodovino in je vodja kustodiatov v Mestnem muzeju Ljubljana (Muzej in galerije mesta Ljubljane). Diplomiral je na oddelku za zgodovino in oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani (1997). Magistriral je na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete leta 2001 ter prav tako na tem oddelku doktoriral leta 2013 z disertacijo *Konfliktna razmerja v SFR Jugoslaviji z vidika političnih odnosov (1974–1990)*.

Pri založbi Modrijan je leta 2005 izšlo njegovo monografsko delo *Med Marxom in punkom*. Za objavo je uredil spominske zapise in dnevnik fotografa Petra Nagliča ter pripravil uvodno študijo k dvojezični objavi v delu *Peter Naglič – Moje življenje v svetovni vojni*. Je avtor več prispevkov v znanstvenih in strokovnih revijah. Kot scenarist in pisec besedil je soavtor (avtor risbe je Zoran Smiljanič) dveh biografskih grafičnih romanov *Ivan Cankar – podobe iz življenja* (2018) ter *Plečnik (in pika)* (2021), ki sta izšla ob razstavah v Mestnem muzeju Ljubljana. Je tudi soavtor stripa, znova s Smiljaničem, *Spomini in sanje Kristine B. – Ljubljana 1941–1945* (2015), avtor spletne strani *skritiotroci.si* ter scenarist dokumentarnega filma *Ilegalčki – skriti otroci vojne Ljubljane*, ki je bil posnet v koprodukciji MGML in TV Slovenija. Je avtor ali soavtor več kot dvajsetih razstav, ki so bile postavljene v Mestnem muzeju Ljubljana, na Ljubljanskem gradu, v Kulturno-informacijskem centru Križanke ter v Italiji (Gorica) in Nemčiji (Leverkusen).

Poseben prostor je namenjen
zgodbam o aktivistkah
in partizankah.

mniki so bili dragocenost, aktivisti so jih velikokrat sestavljali kar sami – oddajnike in sprejemnike. Pomembni so bili predvsem zaradi poslušanja radia *London* in seveda radia *Kričič*, ki je začel oddajati že novembra 1941, sprva dvakrat, nato trikrat na teden. Za organiziranje uredništva je bil odgovoren Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. V oddajah so povzemali poročila zavezniških radijskih postaj, zavračali so informacije italijanske propagande ter se norčevali iz okupatorja. Oddajali so z različnih lokacij – večinoma stanovanj – po mestu, ki jih je bilo več kot dvajset, in ves čas so se selili. Oddaje so se začele s tiktakanjem stare budilke, kar naj bi pomenilo – naš čas prihaja, napovedovalec naj bi to na začetku oddaj tudi povedal – »To je naš čas, ki prihaja.«

Res je neverjetno, da je bilo v delovanje radia, prav zato, ker so se morali ves čas seliti, vpletenih toliko ljudi, a vendar ga nikoli ni nihče izdal, čeprav so ga Italijani ves čas iskali. Kako to, da jim ga ni uspelo najti?

Tudi Italijani so ga redno poslušali in so se močno trudili, da bi preprečili njegovo oddajanje. Izklapljali so elektriko, v Ljubljano pripeljali goniometre, ki so jih vozili po mestu, da bi odkrili oddajnik. V iskanje radia je bilo vključenih več kot dva tisoč italijanskih vojakov. Najmanj dvakrat se je zgodilo, da so vdrli v hišo, od koder je Kričič oddajal, vendar so aktivisti aktivke z oddajnikom še pravočasno zakopali med premog v kleti. Odstranili so tudi vse antene s streh, in ko je bilo tudi to neuspešno, so začeli odnašati iz stanovanj radijske sprejemnike, a takoj so naleteli na težavo, saj so jih tudi oni uporabljali za svojo propagando.

Prav zato, ker so tudi Italijani poslušali radio Kričič, so se k sreči ohranili njihovi prepisi nekaterih oddaj, ki jih sicer danes ne bi poznali.

Vedno me preseneča, kako dobro je bila OF v Ljubljani organizirana. Edvard Kocbek na primer opisuje, kako je šel v partizane kar iz mesta, na določenih točkah so ga pričakali posamezniki, ki so bili povezani z drugimi posamezniki, ki so ga odpeljali čez žico naprej do gozda. Podobno piše Vitomil Zupan v *Menuetu za kitaro*, ki se je odpravil v partizane kar s tramvajem ...

Ljubljana je bila vas čas vojne zaledje partizanske vojske. Italijani so jo obdali z bodečo žico prav zato, da bi ločili mesto od partizanov. V mestu je potekalo tudi zelo dobro organizirano zbiranje materiala, ki so ga potem na različne načine dostavljali do partizanske vojske v gozdovih. V mestu so se pred organizacijo partizanskih bolnišnic na terenu zdravili tudi ranjenci.

Italijani so prav zaradi vsega tega Ljubljano obravnavali, kot da gre za bojno polje. Italijani so seveda vedeli, da se to dogaja, zato so prepovedali prodajo gojzarjev, nahrbtnikov ... Aktivisti so bili ves čas v nevarnosti, da bi jih odkrili, in ko je postalo preveč nevarno, so se tudi oni umaknili v gozdove, mnoge so aretirali in jih poslali v koncentracijska taborišča, kjer je končalo več kot 10.000 ljudi iz Ljubljane. Ampak neverjetno je bilo, da kolikor so jih aretirali, toliko novih aktivistov se je pojavilo, in to je trajalo do konca vojne. Ohranjeno je pismo Kardelja, v katerem se pritožuje, da je v mestu žal vedno več »tretjerazrednega kadra«, saj so ga najboljši že zapustili.

Po celotni razstavi teče lok Kocbekovih citatov, v katerih komentira dogajanje, svoje videnje partizanstva, upora ... Zakaj ste izbrali prav njega?

Kocbek je bil del vodstva odpora, a obenem je bil »tovarišiji« ves čas nekoliko sumljiv, saj kot krščanski socialist nikoli ni postal komunist. Pred vojno je bil eden vidnejših

intelektualcev, med vojno partizan, med in po vojni nekaj časa minister. Nato se se mu odrekli. Mene nagovarja kot humanist, kot človek trdne vere v narodovo rešitev in kot, čeprav aktiven udeleženec, opazovalec, poln dvomov in slutenj, ki so se kasneje potrdile.

Prav to, da je bila obdana z bodečo žico, je posebna podoba vojne Ljubljane. Kako je bila praktično videti ta obkolitev mesta?

Dostikrat rečemo, da so žico postavili v enem dnevu, a ni bilo tako, saj so jo načrtovali že nekaj časa. 23. februarja 1942 so od jutra do večera obroč okoli mesta končno sklenili. To je takoj povzročilo stiske prebivalcev – otroci se niso mogli vrniti iz šole, ljudje niso mogli v službo, na njivo ... Celo pogrebni spreved ni mogel do pokopališča. Prehod čez žico naj bi omogočale dovolilnice, ki pa na začetku še niso bile natisnjene.

Žica naj bi torej prekinila povezavo mesta s partizani, z njo so se tudi zavarovali pred potencialnim napadom. Obroč se je ves čas vojne dograjeval in je bil na koncu utrjen tudi z okoli sedemdesetimi bunkerji, reflektorji za nočno opazovanje, minskimi polji in drugimi napravami.

Italijani so bili tudi odločeni, da bodo v zaprtem mestu lažje izkoreninili organizacijo OF ter poiskali in aretirali aktiviste. Kmalu so se začele intenzivne racije in aretirali so vse moške med dvajsetim in tridesetim letom, pa tudi starejše. Odpeljali so jih v vojašnico in zasliševali. Iskali so tudi orožje in propagandni material. Prvi val racij je trajal devetnajst dni. Našli so le za vzorec orožja. So pa internirali veliko ljudi. Racije so nato večkrat ponavljali in v resnici vplivali na moč odporniškega gibanja v mestu. Vodilnih aktivistov niso odkrili veliko, so pa redčili vrste sodelavcev in podpornikov odpora.

(Ustava se pred majhnim izvezenim robčkom.)

To je edini predmet, ki ga imamo, s pomočjo katerega lahko govorimo zgodbo o ilegalčkih – o skritih otrocih. To je robček, ki ga je Pepca Kardelj poslala sinu Borutu v Ljubljano iz zapora v Perugii leta 1943. Njen sin je, tako kot otroci mnogih partizanov in aktivistov, živel pri rejniški družini pod lažnim imenom Peter Ropič. Ob koncu vojne nekateri od teh otrok niso vedeli, kdo so njihovi pravi starši. Tudi skrivanje otrok je bilo del odporniškega boja. Od sto osemdeset otrok, za katere je skrbela tako imenovana Slovenska narodna pomoč, je domobranska policija odkrila le enega, in sicer Lučko Kocbek, ki jo je po vojni njen oče Edvard Kocbek iskal in našel v zelo slabem stanju. Skrb za otroke in koordinacijo je vodila Ana Ziherl, ki je skrbela tudi za to, ali rejniki za te otroke dobro skrbijo. Če niso, jih je preselila drugam.

Morda so prav s temi zgodbami skritih ilegalčkov povezani tudi samomori sinov visokih predstavnikov komunistične oblasti, ki jih je bilo po vojni kar nekaj in so bili javna skrivnost?

Morda. Ena takšna tragična zgodba je povezana prav s sinom Edvarda Kardelja Borutom. Nekaj otrok je med vojno ves čas živelo v prepričanju, da so rejniki njihovi pravi starši, saj bi bilo nevarno, če bi vedeli resnico. Po vojni so prišli ponje neki drugi ljudje, ki se jih niso več spomnili, in jim povedali, da so njihovi resnični starši.

(Stopiva v razstavi prostor, ki je skoncentrirana zgodba o nasilju.) Nasilje se je pojavljalo v več oblikah, od poitalijančevanja do skrajnih oblik nasilja – mučenje, zapori, internacije v koncentracijskih taboriščih, streljanje talcev. V Ljubljani so ubili okoli sto petdeset talcev. Ukrep, ki ga vidimo na plakatu, je določal, da naj bodo talci ustreljeni kar na kraju samem, kjer jih bodo ujeli, a se to ni zgodilo pogosto. Streljali so jih na strelišču na Dolenjski cesti in seveda v Gramozni jami.

V tako imenovani jesenski ofenzivi so v Ljubljanski pokrajini v različnih operacijah ubili okoli pet tisoč ljudi, večino žensk in otrok pa odpeljali v taborišča. Med vojno so Italijani do kapitulacije požgali tudi več kot sto slovenskih vasi – kar pomeni sto Dražgoš oziroma Rašic, prebivalce pa postrelili ali jih odpeljali v taborišča. Nekaj časa so racije v Ljubljani potekale vsak dan.

(Pod vitrino je rjava torba, ob njej pa njena vsebina – vrvice, žlica, škatlice, zamaški, ščetka, žblji ...)

To je torba, s katero se je Rajko Paulin, rezervni major, ki je bil odpeljan v taborišče v Gonars, vrnil domov. Italijani so namreč v dveh nočeh marca leta 1942 internirali vse bivše jugoslovanske oficirje. V tej torbi so, kot bi danes rekli, odpadki. A vendar so bile to v taborišču dragocenosti, ki si jih lahko uporabljal, z njimi trgoval ... Pomenili so mejo med življenjem in smrtjo.

Italijani so spreminjali tudi imena ulic.

Aleksandrova ulica je postala Ulica 3. maja, današnja Tomšičeva je bila Puccinijeva, Cesto 29. oktobra – datum nastanka države SHS – so spremenili v Rimsko cesto, ki je ostala do danes.

Najhujše in najbolj kruto je bilo taborišče na Rabu. Ko so od tam pripeljali ujetnike v Gonars, so jih celo drugi taboriščniki dojemali kot okostnjake.

Obstaja dokument, v katerem se visoki komisar Grazioli pritožuje generalu Gambariju, poveljniku 11. armadnega zbora, naj najprej sporočijo, preden z Raba taboriščnike izpustijo domov, saj se vračajo bolni in onemogli in jih večina kasneje umre. A tega ne napiše zaradi sočutja, temveč zato, ker so bili nevarnost za javno zdravje, saj so bili popolnoma brez imunskega sistema. General mu je odgovoril, da je to logično in pravilno, da koncentracijska taborišča niso taborišča za debeljenje. V italijanščini se ta njegov kruti odgovor celo rima. Gre za skrajni cinizem.

Angleški zgodovinar Keith Lowe v knjigi *Podivjana celina* piše o koncu druge svetovne vojne, o tem, kako so po Evropi takrat blodili otroci, ki so bili vojne sirote, in o tem, kako so se mnogi napol živi taboriščniki kar peš čez dežele odpravili proti domu. Kako je bilo z vračanjem naših taboriščnikov?

Bilo je organizirano. Mirko Šušteršič, ki je bil v Dachau in je delal v tovarni BMW kot prisilni delavec, je po osvoboditvi taborišča pisal dnevn-

nik in se ves čas pritoževal, kdaj bodo ponje poslali tovarnjake, češ, po Belgije in Francoze so že prišli. Trajalo je dva meseca, da je končno dočakal tovarnjake. Prva stvar, ki jo je izvedel, ko se je vrnil, je bila, da so njegovega sina ustrelili kot talca.

Razstava vzporedno pripoveduje tudi zgodbo o kolaboraciji. Vidi-

mo lahko izjemno dobre domobranske plakate. Lahko poveste kaj več o tem?

Plakati so bili del natančno načrtovane propagande. Več jih je ustvaril ilustrator Jože Beránek, ki je kot domobranec delal na propagandnem oddelku pokrajinske uprave. Po vojni je izginil v pobojih. Rupnikova uprava je pogosto po mestu

lepila plakate z obsežnimi besedili, katerih glavni motiv je bil protikomunizem, poudarjanje zločinskosti OF – kot so jo seveda na tisti strani videli –, poleg so bili tudi protijudovska sporočila in vera v nemško zmago.

Ljubljana je bila med najkasnejše osvobojenimi mesti v Evropi. Kakšna je bila osvoboditev Ljubljane? So potekali ulični boji, katera brigada je najprej prišla v mesto?

Uličnih bojov v Ljubljani ni bilo, čeprav se je Narodna zaščita v mestu pripravljala tudi na to možnost. Nemška vojska in uprava, domobranski oddelki ter nekaj tisoč civilistov so zapuščali Ljubljano od konca aprila, največ jih je odšlo med 5. in 7. majem. Partizanske enote so v mesto prišle zgodaj zjutraj 9. maja, najprej 29. hercegovaška udarna divizija in slovenski 7. korpus. Ljubljanska brigada je po hudih bojih prejšnjih dni prišla v Ljubljano iz smeri Rudnika prek Karlovskega mostu. Sledilo je več simboličnih dogodkov, od zvokov sirene, zvonjenja cerkvenih zvonov in obešanja zastav na ključne točke v mestu.

Zadnja soba na razstavi je zelo posebna in simbolična. Kaj predstavlja?

Oblikovalca razstave, umetnika Miran Mohar in Vadim Fiškin, ki sta celotno razstavo spravila v red in nered, ki odraža stanje vojne- ga časa v mestu, sta ustvarila ta subtilni prostor. Vsaj jaz ga vidim tako. Gozd, ki obdaja ta prostor, ima mnogo pomenov v okoliščinah vojne, osrednji element tega prostora pa je projekcija prihoda partizanske vojske v Ljubljano.

Objavljeni so tudi tviti, ki ste jih zbirali in govorijo o tem, da nas druga svetovna vojna še vedno zaznamuje. Zakaj?

Kot zgodovinar in muzejski kustos sem bil aktiven že ob šestdeseti in sedemdeseti obletnici konca vojne. Če primerjam družbeno klimo in odnos do spominjanja na tisti čas, bi težko rekel, da se stvari izboljšujejo. Zdi se mi, da je družbeni diskurz o tem vedno bolj strupen. K temu brez dvoma prispevajo družbena omrežja, ki so poligon mitralješkega sejanja mnenj, če uporabim to vojaško metaforo. Na mestu, kjer se na razstavi pojavi Leon Rupnik, lahko obiskovalci vidijo nekaj deset zapisov z znane- ga omrežja iz leta 2020, ko je bil Rupnik rehabilitiran. Mogoče bo to koga spodbudilo k vprašanju, kaj lahko sam naredi ali česa se lahko vzdrži, da bi bilo konfliktnih situacij manj. Mogoče. ●